

Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ın Giriş Kısmı ve Şerhin Telif Tarihini Gösteren Kıtadaki Nüsha Farklılıkları

İbrahim Kaya¹

Özet: Arap harfleriyle telif edilen eserler çok ihtimalli okumalara müsait olduğu gibi, yarıya yakın harflerinin birbirinden ayrılması noktalarla mümkün olmaktadır. Noktaların ihmali, yanlış yere konulması veya müstensihnin noktaların konulduğu yeri tam olarak teşhis edememesinden dolayı metin çok değişik bir hüviyetle karşımıza çıkabilmektedir. Ayrıca bazı müstensihlerin ya bir takım ilavelerde bulunarak veya bazı yerleri çıkararak metne müdahalesi de metni çok değişik bir konuma taşımaktadır. Metne müdahale bazen anlam açısından kabul edilebilirlik sınırları içerisinde olsa da kimi zaman bu çerçevenin dışına taşıldığı görülmektedir. Bunun çarpıcı örneklerinden birisi Sûdî tarafından telif edilen Şerh-i Dîvân-ı Hâfız isimli eserin giriş kısmı ve şerhin telif tarihini gösteren kıtada görülmektedir. Bu makalede bu konu örnekeriyle ele alınacak ve hangi kısımların metne ilave edildiği veya değiştirildiği tartışılarak bir sonuca ulaşmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şerh-i Dîvân-ı Hâfız, Gülendâm, Sûdî, Müstensih

Differences Between the Introduction of Sharh-i Dîvân-ı Hâfız and the Verse Showing the Date of Writing of Sharh

Abstract: The works written in the old script are suitable for very probable readings and it is possible the separation of half of the letters from each other is with dots. The text may appear with a very different identity because of the neglect of the dots, the misplacement or the failure to identify the exact location of the dots. In addition, the intervention of some copyist either by making some additions or by removing some places carries the text to a very different position. Interference to the text is sometimes within the limits of acceptability in terms of meaning, but sometimes it is seen that it goes beyond this framework. One of the striking examples of this is the introduction of Sharh-i Dîvân-ı Hâfız, which is written by Sûdî, and can be seen on the verse showing the copyright date of the comment. In this article, this subject will be discussed with examples and it will be tried to reach a conclusion by discussing which parts have been added or changed.

Keywords: Sharh-i Divan-i Hafiz, Gulendam, Sudi, Copyist

---

¹ Doç. Dr. İbrahim Kaya, Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

الاختلافات بين النسخ في مقدمة شرح ديوان حافظ والقطعة التي الفت لارائة تاريخ

التأليف

الملخص: تعد الأعمال المكتوبة بالخط القديم مناسبة لقراءات محتملة للغاية ومن الممكن الفصل بين نصف الحروف عن بعضها البعض بنقط. قد يظهر النص بمهوية مختلفة تمامًا بسبب إهمال النقاط أو سوء تحديد الموقع أو الفشل في تحديد الموقع الدقيق للنقاط. بالإضافة إلى ذلك، تدخل بعض الناسخين إما عن طريق إجراء بعض الإضافات أو عن طريق إزالة بعض الأماكن يحمل النص إلى موضع مختلف تمامًا. يكون التدخل في النص في بعض الأحيان ضمن حدود المقبولة من حيث المعنى، ولكن في بعض الأحيان يُرى أنه يتجاوز هذا الإطار. أحد الأمثلة البارزة على ذلك هو مقدمة شرح ديوان حافظ، التي كتبها سودى ويمكن رؤيتها على القطعة التي تعرض تاريخ تأليف الشرح. في هذا المقال، سيتم مناقشة هذا الموضوع مع أمثلة وسيحاول الوصول إلى نتيجة من خلال مناقشة الأجزاء التي تمت إضافتها أو تغييرها

الكلمات المفتاحية: شرح ديوان حافظ، گلندام، سودى، مستنسخ

Giriş

Kadimden beri müellif ve şairlerin şikâyet ettikleri konuların başında kötü müstensihin metni tahrif etmesi gelmektedir. Bunların bir kısmı müstensihin kendini bilgin konumuna koyup metni düzeltme edasıyla yaptığı tasarruflardır. Bir kısmı ise yazdığı metnin anlam dünyasından kopuk müstensihlerin önündeki nüshaya bakarak kelimeleri olduğu gibi değil anladığı şekilde yazıya geçirmeleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Yazılan metin bir takım terimleri taşıyan ve özel bilgi isteyen alanlarla ilgili olsa müstensihlerin işi daha da zorlaşmaktadır. Sûdî şerhi gibi Farsça unsurların ağırlıklı olarak bulunduğu bir metni Farsça bilmeyen veya yetersiz konumda olan birisinin istinsahı istenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir. Fuzûlî Divanının mukaddimesinde kötü müstensihleri hicveden Türkçe, Arapça ve Farsça kıtanın burada iktibas edilmesi güzel olacaktır:

Türkçe Kıta:

Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrin
Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzu şûr eyler
Gâh bir harf sukûtiyle kılur nâdiri nâr
Gâh bir nokta kusûriyle gözü kör eyler

Arapça Kıta:

Tebbet yedâ kâtibin levlâhu mâ haribet
Ma' müretün ussiset bi'l-'ilmi ve'l-edeb
Erdâ mine'l-hamri fi ifsâdi nushatıhi
Yestazhiru'l-'aybe tağyîran mine'l-'ineb

Anlam:

Elleri kurusun o kâtibin/müstensihinin ki şayet o olmasa idi ilim ve edeple tesis edilen hiçbir bina yıkılmazdı. Nüshasını bozma hususunda o şaraptan daha kötüdür. Çünkü “ineb” (üzüm) kelimesini değiştirip ortaya “ayb” kelimesini çıkarmaktadır.

Söz konusu noktanın yanlış yere konulması ve tek noktanın iki nokta olarak yazılması suretiyle “ineb” kelimesi “ayb” kelimesine dönüşmektedir. Şaraptan daha kötü olması ise şöyle açıklanabilir: Şarap üzümü bozarak, mahiyetini değiştirerek onu helal bir konumdan haram bir konuma çevirmekte, müstensih ise “ineb/üzüm” kelimesini bütün suçları içine alabilecek bir kapsamda olan “ayb” kelimesine çevirerek şaraptan daha ifsad edici bir konuma düşmektedir.

Farsça Kıta:

Bâd ser-geşte besân-ı kalem ân bî-ser ü pâ
Ki buved tîşe-i bunyân-ı ma'ârif kalemeş
Zînet-i sûret-i lafz-est hateş lîk çi sûd
Perde-i şâhid-i ma'nî'st sevâd-ı rakemeş (Akyüz, v.dğr., 2000: 18).

Anlam:

O serseri, alçak ve kaba müstensih, kalem gibi sergeşte/sersem olsun, başı aşağı dönsün, tepetaklak olsun. Çünkü onun kalemi maarif binasının temelini kazma vurmakta, onu yıkmaktadır. Yazısı güzel, dolayısıyla kelimelerin dış görünüşü için bir süs unsuru olsa da ne fayda. Çünkü yanlış yazarak anlamı bozduğu için mâna güzelinin yüzünü perdelemekte, onu gizlemekte, kaybolmasına sebep olmaktadır.

Sözlükler “bî-ser ü pâ”yı “alçak, kaba, serseri, aciz, güçsüz” (Kantar 1993: 328) diye anlamlandırmaktadır. Kalemin yazı yazmak için kullanılmak üzere (eskiden kullanılan kamış kalemleri kastediyoruz) başının kesilmesi/ sivrilmesi gerektiği dolayısıyla başı ve ayağı olmadığı, yine kalemin yazı yazması için baş aşağı çevrilmesi gerektiğini de burada hatırlamak gerekir.

Şerhin Giriş Kısmında Görülen Farklılıklar:

Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ın bütün metni içeren 18 nüshası ile, eksik olup şerhin baş tarafından başlayan 14 nüshasının toplamı olan 32 nüshasından sadece 13 tanesinde giriş kısmı bulunmaktadır. 1. cildi veya baş tarafı olmayan 9 nüshada bu kısmın bulunup bulunmadığı hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Giriş kısmı şu şekildedir:

*El-hamdu li'llâhi'llezî veffekânî li-beyâni'l-'ulûmi
ve'l-ma'ârîfi bi-lisâni'l-'Arabî'l-muhezzebi
ve'l-'Acemî'l-mu'eddeb. Ve's-salâtu ve's-selâmu 'alâ
efdali halkıhi Muhammedin efsahi zevi'l-hasebi ve's-şerefi
ve'n-nesebi ve 'alâ âlihi'l-ebârî ve ashâbihi'l-ahyâr.*

Ve ba'd, ma'lûm ola ki bu evrâkın muharriri ve musattarın mukarriri bezekâr-ı nahîf a'nî Sûdî-i za'îf eydür ki bir gün eşref-i sâ'âtda ve es'ad-ı evkâtda ehlas-ı muhibbân ve ehass-ı dostan ol ki enva'-ı 'ulûm ile ârâste ve esnâf-ı fûnûn ile pîrâste idi, câmi'-i menâkib u mefâhir ve hâvî-i mekârim u me'âsir, mazhar-ı cûd u 'atâ ve menba'-ı semâhat u sehâ, mürüvvet ve keremini görse Hâtem, hamiyet ve gayretinden çekkerdi mâtem, ol ki mislin görmemiş rûzgâr, devr ideli nuh felek-i devvâr, ya'nî şeyhu'l-Harem-i Yesrib² 'Ömer Efendi *tayyibe'llâhu rûhahu ve dâ'efe fî ğurefi'l-cinâni fütûhahu* resm-i sâbık üzre bî-tekellûf hâne-i kemîneden içeri girüp dest-i bendeyi üç kerre bûs eyledi ve hezâr lütf u mülâyemetle buyurdu ki sizden temennî iderim ki Dîvân-ı Hâfız'ı bir vechile şerh eylesiz ki tâliblere nâfi' ve mübtedîlere nâci' ola. Hâsılı, te'vîl ve tasavvuf söylenmeye, hemân üslûb-ı 'Arabiyet üzre kavâ'id beyân olup ma'nâ-yı şî'r ile iktifâ oluna. Böyle buyurunca temennîsini hükm ve tereccîsini ğunm bildim. Zîrâ bu du'â-gûya merhûm u maġfûr ol kadar ihsân u ikrâm eylerdi ki ne ata oġula ve ne kardaş kardaşa eyler, şöyle ki ol merhûmı ve bizi bilen bilür ancak. Mercûdur ki bu şerhe nâzır olanlar merhûmı ve Sûdî-i za'îfi du'âdan ferâmûş buyurmayalar, *bi-Muhammedin ve âlihi'l-emcâd*. Ehl-i insâfdan me'mûldur ki bu şerhimizde sehv u zevel ve hatâ vü hatal vâki' olan mahallerin kalem-i 'afv u safh ile ıslâh idüp 'uyûbını ibrâz u izhâra sa'y u kûşîş eylemeyeler. Zîrâ biz mu'terifiz ki böyle müşkil kitabı şerh eylemek bizim haddimiz ve mikdârımız degildir, lâkin ibrâma düşdük, niteki sâbıkan mezkûr oldu. Bunun biriyle nâzırından insâf nazarın temennî ideriz.

Beyit:

*Ve 'aynu'r-rıza 'an kulli 'aybin kelîletun
Velâkinne 'ayne's-suhtî tubdî'l-mesâviyâ³*

² Bu isim Şerh-i Gülîstan'da (1249:2) "Şeyh-i Harem-i Medîne-i Münevverre 'Ömer Efendi" olarak, Şerh-i Bostan'da (1288:2) ise "Şeyh-i Harem-i Medîne 'Ömer Efendi" şeklinde geçmektedir.

³ Rıza gözü bütün ayıplara karşı kördür, onları görmez. Fakat öfke gözü bütün kusurları ortaya çıkarır.

Ma'lûm ola ki Hâce Hâfız'ın ism-i şerîfi Şemseddîn Muhammed'dir ve meşâyih arasında nâmı lisânü'l-ğayb ve tercümânü'l-esrârdır. Eş'âr-ı âb-dârı reşk-i çeşme-i hayvân ve benât-ı efkârı ğayret-i hûr u vildândır. Mezâk-ı 'avâmı lafz-ı metîn ile şîrîn ve dehân-ı havâssı ma'nâ-yı mübîn ile nemegîn idüp ashâb-ı zâhirin ana ebvâb-ı âşinâlığı güşûde ve erbâb-ı bâtının rûşenâ-yı çerâğ-ı çeşmi efzûde olup her vâkıf-ı suhana nisbet hâline muvâfık söz söylemiş ve herkes için ma'nâ-yı latîf u ğarîb peydâ eylemiş, 'ibâret-i kalîlede ma'nâ-yı kesîr derc eylemiştir. Ve 'âlî ve cihân-gîr ğazelleri ednâ müddet içinde hudûd-ı ekâlîm-i Türkistân u Hindûstân'a irişmiş ve dil-pezîr kelimâtı ekall-i zamânda etrâf u eknâf-ı 'Irâkeyn ve Âzerbaycân'a vâsıl olmuş, semâ'-ı sûfiyân anın şûr-engîz ğazelleri okunmayınca zamânında germ olmaz idi ve meclis-i selâtın anın zevk-âmîz kelimâtının nukl-i meze-dârı nakl olmayınca zîb u zînet bulmazdı, belki hây u hü-yı müştâkân anın velvele-i şi'riyle şevk-yâb u fûrûzân olurdu ve sürûd-ı mey-perestân anın ğulgüle-i fikr-i bikriyle revnak u izdiyâd bulurdu.

Kıt'a:

*Ĝazel-serâyî-i Hâfız bedân resîd ki çarh
Nevâ-yı Zuhre be-râmişgerî bi-hiş ez-yâd
Bi-dâd dâd-ı suhan der-ĝazel bedân vechî
Ki hiç şâ'ir ezân ğüne dâd-ı nazm ne-dâd
Çu şi'r-i 'azb-i revâneş ziber konî ğuyî
Hezâr rahmet-i Hak ber-revân-ı Hâfız bâd*

Lâkin muhâfaza-i Kur'ân ve mülâzemet-i şüĝl-i ta'lîm-i sultân ve tahşîye-i Keşşâf u Miftâh ve mütâla'a-i Metâlî' u Misbâh⁴ ve tahkîk-i kavânîn-i edeb ve tahsîn-i devâvîn-i 'Arab şetât ğazellerini cem' eylemekden mâni' olurdu. Ve tedvîn-i ebyât-ı dil-pezîrini silk-i 'ıkde çekmekden vâzi' düşerdi. Ve bu ebyâtın müsveddesini kendi için Kıvâmuddîn-i Ekber binâ eylediği medresenin dershânesinde kerrât u merrât ile tezekkür idüp esnâ-yı muhâverede buyururdu ki bu fevâyid u ferâyidi bir 'ıkde çekmek gerek ve bu dürer u ğureri bir silke dizmek gerek, tâ ki kılâde-i cîd-i vücûd-ı ehl-i zamân ve temîme-i vişâh-ı

⁴ Bu cümlede geçen eser isimlerinden Keşşaf, Zemaşerî'nin tefsirinin adıdır, Miftâh ise Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'Ulûm isimli eseridir. Metâlî'den kasıt ya 7. yüzyılın sonlarında vefat eden Beyzâvî'nin Tavâlî'u'l-Envâr min Metâlî'i'l-Enzâr adlı eseri veya Kutbeddîn Razi'nin mantıkla ilgili Şerh-i Metâlî' adlı eseridir. Misbâh ise Mutarrizî'nin nahivle ilgili eserinin adıdır.

erbâb-ı ehl-i devrân ola. Ve bu binânın ref' u terfî'ini nâ-râstî-i rûzgâra havâle iderdi. Ve ehl-i 'asrın 'özri mikdârınca 'özür getirürdi, tâ kim târîh-i sene-i ihdâ ve tis'îne ve seb'a-mi'e-i hicriyede vedî'a-i hayâtı müvekkelân-ı kazâ ve kadere teslîm eyledi ve raht-ı vücûdını dehlîz-ı tengnây-ı ecelden taşra iletirdi, rûh-ı pâki sâkinân-ı 'âlem-i 'ulvîye karîn oldı ve müfârakat-ı bedenden sonra hem-hâbe-i pâkîze-i hûr-ı 'în oldı.

Târîh:

Be-sâl-i bâ vu sâd u zâl-i ebced

Zi-rûz-ı hicret-i meymûn-ı Ahmed

Be-sûy-ı cennet-i a'lâ revân şud

Ferîd-i 'ahd Şemseddîn Muhammed

Be-hâk-i pâk-i û çun ber-guzeştem

Nigeh kerdem safâ vu nûr-ı merkad

Ba'de'l-vefât ba'zı ahbâb sevâbık-ı hukûk u sohbet ve levâzım-ı 'uhûd-ı meveddet u muhabbet sebebiyle müteferrik gâzeliyâtını tertîb u tevbîb eylemiş. *Tayyibe'llâhu rûhahu ve zâde fi gurefi'l-cinâni fütûhahu, âmîn yâ rabbe'l-'âlemîn. Ve'llâhu'l-muvaffıku ilâ sebîli'r-reşâdi ve huve'r-Ra'ûfu bi'l-'ibâdi ve huve hasbî ve ni'me'l-vekîl.*

3. ciltlik matbu nüshanın giriş kısmında Sûdî'nin bu şerhi niçin yazdığını anlatan sebep-i telif kısmı yoktur. Ondan sonraki kısım ise kısaltılarak metne dâhil edilmiştir ve şöyle başlamaktadır:

Ma'lûm ola ki Hâce Hâfız'ın ism-i şerîfi Şemseddîn Muhammed'dir ve meşâyih arasında nâmı lisânü'l-ğayb ve tercümânü'l-esrârdır. Eş'âr-ı âb-dârı reşk-i çeşme-i hayvân ve benât-ı efkârı ğayret-i hûr u vildândır. Mezâk-ı 'avâmı lafz-ı metîn ile şîrîn ve dehân-ı havâssı ma'nâ-yı mübîn ile nemegîn idüp ashâb-ı zâhirin ana ebvâb-ı âşinâlığı güşûde ve erbâb-ı bâtının rûşenâ-yı çerâğ-ı çeşmi efzûde olup her vâkıf-ı suhana nisbet hâline muvâfık söz söylemiş ve herkes için ma'nâ-yı latîf u ğarîb peydâ eylemiş, 'ibâret-i kalîlede ma'nâ-yı kesir derc eylemiştir.

Bu kısımdan sonra gelen uzunca bir kısım Hâfız'ın vefat tarihini gösteren kıtaya kadar tayyedilerek metne dâhil edilmemiştir. Geri kalan kısım ise yazma nüshalardaki ile aynıdır ve şöyledir:

Be-sâl-i bâ vu sâd u zâl-i ebced

Zi-rûz-ı hicret-i meymûn-ı Ahmed

Be-sûy-ı cennet-i a'lâ revân şud

Ferîd-i 'ahd Şemseddîn Muhammed

*Be-hâk-i pâk-i û çun ber-guzeştem
Nigeh kerdem safâ vu nûr-ı merkad*

Ba'de'l-vefât ba'zı ahbâb sevâbık-ı hukûk u sohbet ve levâzım-ı 'uhûd-ı meveddet u muhabbet sebebiyle müteferrik gâzeliyâtını tertîb u tevbîb eylemiş. *Tayyibe'llâhu rûhahu ve zâde fî gurefi'l-cinâni fütûhahu, âmîn yâ rabbe'l-âlemîn. Ve'llâhu'l-muvaffıku ilâ sebîli'r-reşâdi ve huve'r-Ra'ûfu bi'l-'ibâdi ve huve hasbî ve ni'me'l-vekîl.*

Esasında matbu metinde daha da kısaltılarak verilen giriş kısmı Gülemdam tarafından Hafız Divanına yazılan mukaddimenin bazı kısımlarının birebir tercümesi konumundadır. Müstensihler Gülemdam tarafından yazılan mukaddimenin bazı kısımlarını seçerek tercüme etmişler ve Sûdî şerhinin baştarafına koymuşlardır. Anlaşıldığı kadarıyla bu tercüme yapan bir iki müstensihtir, diğerleri ise onlara bakarak metni istinsah etmişlerdir. Bu mukaddimenin tamamının çevirisi Gölpinarlı'nın Hâfız Dîvânı tercümesinin giriş kısmına konulmuştur ve bu kısmın (XLVI-L) sayfaları arasında bulunmaktadır⁵.

Giriş kısmı Fatih-3950, Hamidiye-1144, Nuruosmaniye-3965 nüshalarının dışında kalan nüshalarda dikkatsizlikten doğan sehivler hariç birbiriyle aynıdır. Bu üç nüshada ise müstensihin metne müdahalesini gösteren belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Bu müdahaleyi müstensihlerden birisi yapmış, diğerleri onun nüshasından istinsahta bulunmuşlardır. Bu üç nüshanın dışındaki 10 adet yazma nüshalar şunlardır: Topkapı-933, Nafiz Paşa-965, Carullah-1694, Damad İbrahim-972, Kemankeş-471, Nuruosmaniye-3966, Yazma Bağışlar-1709, Yazma Bağışlar-5263, Yazma Bağışlar-6926. (İbni Mirza-170 nüshasında baş tarafta kopukluk olduğu için giriş kısmının tamamı bulunmamaktadır.)

Bu kısımda yazma nüshalar arasında görülen farklılıklar şu şekildedir. Farklılıklar koyu karakterle gösterilecektir.

1.

10 nüsha: “Dest-i bendeyi üç kerre bûs eyledi ve buyurdi.”

Fatih-3950, Hamidiye-1144, Nuruosmaniye-3965: “Dest-i bendeyi üç kerre bûs eyledi ve **hezâr lütf u mülâyemetle** buyurdi.”

2.

10 nüsha: “Böyle buyurunca temennîsini **hükm** ve tereccîsini **ğunn** bildim. Zîrâ bu **du'â-gûya** merhûm u mağfûr ol kadar ihsân u ikrâm eylerdi ki.”

⁵ Farklı sitelerde ve yerlerde bulunan Gülemdam mukaddimesinin metni <http://dl.nlai.ir/UI/3411801b-fc19-483d-a033-a79c76969053/LRRView.aspx> adresinden temin edilebilir.

Fatih-3950, Hamidiye-1144: “Böyle buyurunca temennîsin **hikmet** ve tereccîsin **ğanîmet** bildim. Zîrâ bu **du‘â-gûy-ı hakîre** merhûm u mağfûr ol kadar ihsân u ikrâm u lütf eylerdi ki.”

Müstensih **gunm** kelimesini aynı anlama gelen **ğanîmet** kelimesine çevirince **hükm** kelimesini de **hikmet** kelimesine çevirmek zorunda kalmıştır. Hâlbuki burada hikmetten değil hükümden bahsedilmektedir.

3.

10 nüsha : “Ehl-i insâfdan me’ûldur ki bu şerhimizde sehv u zeel ve hatâ vü hatal vâki‘ olan mahallerin kalem-i ‘afv u safh ile ıslâh idüp ‘uyûbını ibrâz u izhâra sa‘y u küşîş eylemeyeler. Zîrâ biz mu‘terifiz ki böyle müşkil kitâbı şerh eylemek bizim haddimiz ve mikdârımız degildir, lâkin ibrâma düşdük, niteki sâbıkan mezkûr oldu. Bunun biriyle nâzirinden insâf nazarın temennî ideriz.”

Fatih-3950, Hamidiye-1144, Nuruosmaniye-3965: “Ehl-i insâfdan me’ûldur ki bu şerhimizde sehv u zeel ve eger hatâ vü hatal vâki‘ olan mahallerine muttali‘ olup kalem-i ‘afv u safh ile ıslâh idüp ‘uyûbını ibrâz u izhâra sa‘y u küşîş eylemeyeler. **Mısrâ‘: Men mu‘terifem ki kâr-ı men cümle hatâ’st. Zîrâ bizim ne haddimiz var ki lisân-ı gayb olan Divân-ı Hâfız gibi müşkil kitâbı şerh u beyân eylemek mikdârımız ve liyâkatimiz ola. Lâkin zikr olunduğı üzere ibrâma düşdük ve sözi redd olunmaz dostumuz ilhâh ve ikdâmına sataşdik. Pes imdi nâzirinden insâf nazarın recâ ve temennî ideriz.”**

Müstensih metne vezin açısında problemleri Farsça bir mısra eklemiş, kalan kısımları kendi üslûbuyla farklı şekilde ifade etmekte beis görmemiştir.

Bundan sonraki kısımlarda görülen farklılıklar Gülendâm’ın Hâfız Divânı’na yazdığı mukaddimenin tercümesi olan kısımda görüldüğü için Gülendâm mukaddimesinde geçen Farsça ibareler de verilecektir.

4.

9 nüsha⁶: “Ve cihân-gîr gâzelleri ednâ müddet içinde hudûd-ı ekâlîm-i Türkistân u Hindûstân’a irişmiş ve dil-pezir kelîmâtı ekall-i zamânda etrâf u eknâf-ı **‘İrâkeyn ve Âzerbaycân’a vâsıl olmuş.”**

Fatih-3950, Hamidiye-1144, Nuruosmaniye-3965: “Ve ‘âlî ve cihân-gîr gâzelleri ednâ müddet içinde hudûd-ı ekâlîm-i Türkistân u Hindûstân’a irişmiş ve dil-pezir kelîmâtı ekall-i zamânda etrâf u eknâf-ı **‘İrâkeyn ve Âzerbaycân ve Sıfâhân’a vâsıl olmuş.”**

Güvendâm metni: “Lâ-cerem revâhil-i gâzelhâ-yı cihân-gîreş der-ednâ muddetî be-aksâ-yı Türkistân u Hindûstân reşide vu kavâfil-i suhanhâ-yı dil-pezîreş der-ekall-i zemânî be-etrâf u eknâf-ı **‘İrâkeyn u Âzerbeycân keşîde.”**

⁶ İbni Mîrza-170 nüshasında bundan sonra gelen kısım kopuk olduğu için nüsha sayısı bundan sonraki kısımlarda 9 olarak yazılmıştır.

Metne müdahalenin cehalet boyutunu gösteren çarpıcı bir örnek. Herhalde müstensih Hâfız'ın İstanbul'da yaşadığını düşünmüş olacak ki gazellerinin İsfahan'a kadar ulaşmış olmasını onun için bir hüner saymaktadır. Hâlbuki Hâfız Şîraz'da yaşamıştır, İsfahan ile Şîraz aynı dilin konuşulduğu bir coğrafyada ve yakın bir mesafede bulunmaktadır.

5.

9 nüsha: “Semâ'-ı sûfiyân anın şûr-engîz gazelleri okunmayınca zamânında germ olmaz idi ve meclis-i selâtîn anın zevk-âmîz kelimâtının nukl-i meze-dârı nakl olmayınca zîb u zînet bulmazdı, belki hây u hûy-ı müştâkân **anın velvele-i şevkiyle olurdu** ve sürûd-ı mey-perestân **anın gûlgüle-i eş'ârıyla revnak bulurdu, şöyle ki temsîlinde buyurmuşlar.**”

Fatih-3950, Hamidiye-1144, Nuruosmaniye-3965: “Semâ'-ı sûfiyân anın şûr-engîz gazelleri okunmayınca zamânında germ olmaz idi ve meclis-i selâtîn anın zevk-âmîz kelimâtının nukl-i meze-dârı nakl olmayınca zîb u zînet bulmazdı, belki hây u hûy-ı müştâkân **anın velvele-i şî'riyle şevk-yâb u fûrûzân olurdu** ve sürûd-ı mey-perestân **anın gûlgüle-i fikr-i bikriyle revnak u izdiyâd bulurdu.**”

Gülendâm: “Semâ'-ı sûfiyân bî-gazel-i şûr-engîz-i û germ ne-şudî vu bezm-i pâdişâhân bî-nukl-i suhan-i zevk-âmîz-i û zîb u zînet ne-dâştî. Belki hây u hûy-ı **mestân bî-velvele-i şevk-i û ne-bûdî** vu surûd-i **rûd-ı mey-perestân bî-gûlgüle-i 'ışk-ı û revnak ne-yâftî.**”

Gölpınarlı: “Hatta onun **şevk velvelesi** olmadıkça **iştîyak sahipleri** hay huy edemez, onun **zevk gulgulesi** bulunmadıkça şaraba tapanların musiki nağmeleri parlamazdı.”

Müstensih sanat gösterme arzusuyla metne müdahale etmekte beis görmemiş olsa gerek. Dijital ortamdaki metinlerin çoğunda **hây u hûy-ı mestân** şeklinde olan tamlama bazı nüshalarda **hây u hûy-ı müştâkân** şeklinde yazılmış, müstensihler de bu şekli tercih etmişlerdir. Bu kısımda **mey-perestân** kelimesiyle seci oluşturması için **mestân** kelimesi kullanılmasının daha tercihe şayan olduğu söylenebilir. Ayrıca “hay huy” naralarının müştaklardan değil mestlerden/sarhoşlardan çıkması daha makul görünmektedir. Gülendâm mukaddimesini istinsah edenlerden birisinin noktaların ve hattın belirgin olmadığı bir nüshada geçen **mestân** kelimesini **müştâkân** olarak okuduğu, müstensihlerin böyle yazılı nüshayı tercüme ettikleri düşünülebilir. Yukarıda iktibas edilen Gölpınarlı tercümesinde esas alınan nüshada bu kelimenin “müştâkân” olduğu, tercümede geçen “iştîyak sahipleri” ifadesinden anlaşılmaktadır.

6.

“Gazel-serâyî-i Hâfız bedân resîd ki çarh
Nevâ-yı Zuhre vu sâz-ı hoşş bi-burd ez-yâd
Bi-dâd dâd-ı gâzel der-zemân bedân vechî
Ki hiç şâ'ir ezân gûne dâd-ı nazm ne-dâd

Çu şî'r-i 'azb-i revâneş ziber konî gûyî
Hezâr rahmet-i Hak ber-revân-ı Hâfız bâd”

Bu şiirin tercümesi Gölpınarlı'da (1989: XLIX) “Hâfız'ın gazeldeki şairliği bir dereceye erişti ki gökyüzü bile Zühre'nin nağmelerini hatırından çıkardı. Akar bir tatlı suya benzeyen şiirini okudun, ezberledin mi dersin ki: Hâfız'ın ruhuna Tanrı'dan binlerce rahmet!” şeklinde bulunduğu onun esas aldığı Gülehdâm mukaddimesinde şiirin iki beyit olduğu ve ikinci beytin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Dijital ortamlarda görülen yazma nüshalarda da bu şiir iki beyit halindedir, fakat Gülehdâm mukaddimesini şerheden sitelerde bizdeki yazma nüshaların çoğunda olduğu gibi şiir üç beyit halinde bulunmaktadır. Şiirle ilgili farklılıklar şu şekildedir:

a) Yazma Bağışlar-5263 ve Topkapı-933'de bu şiir birinci beytin ikinci mısraı ile ikinci beytin ilk mısraı kaldırılarak şu şekilde bulunmaktadır:

“Gazel-serâyî-i Hâfız bedân resîd ki çarh
Ki hiç şâ'ir ezân gûne dâd-ı nazm ne-dâd
Çu şî'r-i 'azb-i revâneş ziber konî gûyî
Hezâr rahmet-i Hak ber-revân-ı Hâfız bâd”
Diğer yazma nüshalarda şiir üç beyit halindedir.

b) Birinci beytin ikinci mısraı dijital metinlerin bir kısmında “*Nevâ-yı Zuhre be-râmişgerî bi-hişt ez-yâd*” şeklinde, bir kısmında ise “*Nevâ-yı zuhre-i Nâhîd-râ bi-burd ez-yâd*” şeklindedir. Bu farklı metinler birbirine yakın anlamları içermektedir.

c) Nafiz Paşa-965'de ilk beytin birinci mısraı “*Gazel-serâyî-i Hâfız-ı âbdâr ki resîd çarh*” şeklinde bulunmaktadır. Bu şekil anlam ve vezin açısından problemlidir.

d) Yazma nüshalarda “*Bi-dâd dâd-ı gazel der-zemân bedân vechî*” şeklinde bulunan mısra bir kısım dijital metinlerde “*Bi-dâd dâd-ı suhan der-gazel bedân vechî*” şeklindedir. “Sözün hakkını gazel sahasında öyle bir şekilde verdi ki” anlamına gelen mısraın daha tercihe şayan olduğu söylenebilir.

e) “*Ki hiç şâ'ir ezân gûne dâd-ı nazm ne-dâd*” mısraı Fatih-3950, Hamidiye-1144, Nuruosmaniye-3965'te “*Ki hiç şâ'ir ezân gûne-i nazm ne-dâd*” şeklinde bulunmaktadır. Bu şekil anlam ve vezin açısından problemlidir.

7.

“(…) **şetât** gazellerini cem' eylemekden mâni' olurdu.” cümlesinde geçen ve “dağmık, perişan, bir araya getirilmemiş” anlamında kullanılan **şetât** kelimesi Nafiz Paşa-965, Yazma Bağışlar-1709, Nuruosmaniye-3906'da bu şekilde, kalan 9 nüshada ise **şebâb** veya **şitâb** şeklinde yazılmaktadır. Bu şekilde okunuşların anlam açısından problemliliği açıktır. Bu kelimenin geçtiği cümle Gülehdâm'da “be-cem'-i **estât-ı**

ğazeliyyât ne-perdâht” şeklindedir. Burada kullanılan **eştât** kelimesi **şetât** kelimesi ile aynı anlamdadır.

8.

“Bu **fevâiid-i ferâyidi** bir ‘ıkde çekmek gerek ve bu **dürer-i ğureri** bir silke dizmek gerek” cümlesinde koyu karakterle gösterilen kısımlar bir kısım nüshalarda “**fevâiid u ferâyid**” “**dürer u ğurer**” şeklinde bağlama grubu olarak geçmekte, bir kısım nüshalarda tamlamadaki sıralama değişerek “**ferâyid-i fevâiid**” “**ğurer-i dürer**” şeklinde bulunmaktadır. Gülendâm mukaddimesinde bu kısım “**ferâyid-i fevâiid**” “**ğurer-i dürer**” şeklinde geçmektedir. Şerh metninde bu şekil esas alınmıştır.

9.

“Kıvâmuddîn-i Ekber binâ eylediği” ibaresi Yazma Bağışlar-6926’da “Kıvâmuddîn-i Hasan-ı Ekber binâ eylediği” şeklinde bulunmaktadır. Yukarıda bütün nüshalardan farklı oluşlarıyla göze çarpan Fatih-3950, Hamidiye-1144, Nuruosmaniye-3965 nüshalarında ise “Kıvâmuddîn-i Ekber Hasan **müceddeden** binâ ve **ihyâ** eylediği” şeklinde geçmekte, metne iki yeni kelime eklenilmektedir.

10.

Bütün nüshalarda “vedî‘a-i hayâtı müvekkelân-ı kazâ ve kadere teslîm eyledi ve **raht-ı vücûdını dehlîz-i tengnây-ı ecelden taşra ilettdi**, rûh-ı pâki sâkinân-ı ‘âlem-i ‘ulvîye karîn oldı.” şeklinde geçen ibare yine aynı üç nüshada yani Fatih-3950, Hamidiye-1144, Nuruosmaniye-3965’te “vedî‘a-i hayâtı müvekkelân-ı kazâ ve kadere teslîm eyledi ve **bu sarây-ı fânîden raht-ı vücûdını dehlîz-i cennetü’l-me’vâya kaldurup ulaşdırdı**, rûh-ı pâki sâkinân-ı ‘âlem-i ‘ulvîye karîn oldı.” şeklinde bulunmaktadır. Asıl metinde “Raht-ı vücûd ez-dehlîz-i teng-i ecel bîrun burd u revân-ı pâkeş bâ-sâkinân-ı ‘âlem-i ‘ulvî karîn geşt.” şeklinde bulunan bu cümle bu üç nüshada tahrif edilerek tercüme edilmiş olmaktadır. “**Dehlîz**” kelimesinin “**Cennetü’l-me’vâ**” ile tamlama şeklinde kullanılması anlam ve üslûp açısından rahatsızlık verici boyuttadır. Bu kısım Gölpınarlı tercümesinde “**daracık cihan yurdunun dehlizinden çekip çıkardı.**” şeklinde geçmektedir.

11.

Bütün nüshalarda “Ba‘de’l-vefât ba‘zı ahbâb sevâbık-ı hukûk u sohbet ve levâzım-ı ‘uhûd-ı meveddet u muhabbet sebebiyle müteferrik **ğazeliyyâtını tertîb u tebvîb eylemiş.**” şeklinde bulunan cümle yine aynı üç nüshada yani Fatih-3950, Hamidiye-1144, Nuruosmaniye-3965’te şu şekilde bulunmaktadır:

“Ba‘de’l-vefât ba‘zı ahbâb sevâbık-ı hukûk u sohbet ve levâzım-ı ‘uhûd-ı meveddet u muhabbet sebebiyle müteferrik bulunan **ğazeliyyât ve ebyâtını cem‘ u tertîb eylemiş ve meshûr-ı âfâk olan dîvân ı fesâhat-**

‘unvânı vücûda getürmiş ve şark u ğarbda ve rûy-ı arzda makbûl u mergûb ve her dem bahâr diyü şöhret ü nâm bulmuşdur.’

Eklenen kısım müstensih'in son derece serbest hareket ettiğini, hüner gösterme arzusuyla okuyucunun karşısına sanatlı cümlelerle çıkmaya istekli olduğunu göstermektedir.

Şerhin Telif Tarihini Gösteren Kıta

Genellikle yazma nüshaların son sayfasında bulunan, bazı yazmalarda ise giriş kısmının sonuna konulan kıta şu şekildedir:

Şu dem ki şerhine dil buldı fırsat
Ğac idi sorar isen sâl-i hicret
Murâdın bulsun okuyup yazanlar
Dahi sehv u hatâsını düzenler

Sûdî “ğac” kelimesinin ebced değeri olan 1003 tarihinde şerhin telifini tamamladığını bu kıtada söylemektedir. Süleymaniye Nafiz Paşa 965’te kayıtlı yazma nüshada bu kıtada geçen “ğac” kelimesinin yerine “kac” yazıldığı (593a) görülmektedir. Muhtemelen müstensih “ğac” kelimesinin anlamsız olduğunu düşünerek metni düzeltmek gayesiyle kelimeyi “kac” şeklinde yazmıştır. Mısrayı “hicrî yılın kaç olduğunu sorarsan” anlamına gelecek bir şekle çevirmiş, fakat bu sorunun cevabının kıtada bulunmadığını düşünmemiştir. Yazma nüshaların çoğunda bu kelime “ğac” şeklinde bulunmaktadır. Fakat Nuruosmaniye-3966, Yazma Bağışlar-6926 ve Yazma Bağışlar-1709’da bu kıta giriş kısmının sonunda bulunmaktadır. Bu nüshalarda ayrıca giriş kısmının sonunda Molla Câmî’nin vefat tarihini gösteren iki kıta ile Sa’dî-i Şîrâzî’nin vefat tarihini gösteren bir kıta da bulunmaktadır. Farsça olan bu kıtaları müstensihlerin metne dâhil ettiği açıktır. Çünkü şerh edilen eserin Molla Câmî ve Sa’dî ile ilgisi yoktur. Şerhin telif tarihin gösteren ve diğer nüshalarda iki beyit halinde bulunan kıta bu nüshalarda üç beyit halinde bulunmakta, şerhin telifinin tamamlandığı ay ve gün de belirtilmektedir. Kıta şu şekildedir:

Şu dem ki şerhe gönül didi temmet
Ğab idi sorar isen sâl-i hicret
Meh-i Zilka‘de’nin yah idi rûzı
Ki tekâmîlini Tanrı kıldı rûzî
Mübârek olsun okuyup yazana
Dahi sehv ü hatâsını düzene

Yazma Bağışlar 1709’da kıtada geçen “yah” kelimesi yerine “penc” kelimesi bulunmaktadır. Diğer kısımlar aynıdır.

Yazma nüshaların çoğunda bulunan ve 1003 tarihini gösteren “ğac” kelimesi yerine bu nüshalarda 1002 tarihini gösteren “ğab” kelimesinin yazılması şerhin telif tarihini az da olsa değiştirmektedir. Bu değişiklik iki ay gibi bir süre olabileceği gibi oniki aya varan bir süre de olabilir. Çünkü “ğac” yazan nüshalarda şerhin hangi ayda tamamlandığını belirten ifadeler

yoktur. Zilkade ve akabindeki Zilhicce'den sonra Muharrem ayının gelmesi ile yeni bir hicri yıl olan 1003 tarihi başlamış olmaktadır.

Bu kıtada geçen “yah” kelimesi hakkında şu ihtimaller düşünülebilir. Bu kelime “buz, soğuk” anlamına gelen “yah” olamaz. Çünkü 1002 yılının Zilkade ayı Temmuz-Ağustos aylarına tekabül etmektedir. Yazma Bağışlar-1709'da muhtemelen “yah” kelimesine bir anlam veremeyen müstensih bu kelimeyi yazılış bakımından kısmî benzerlikten dolayı “penc” kelimesine çevirmiş olabilir. Penc kelimesi doğru kabul edilirse şerh Zilkade ayının beşinde tamamlanmış olmaktadır. Bir başka ihtimal ise “yah” kelimesinin ebced değeri olan 18 rakamı ile şerhin Zilkade ayının 18'inde tamamlandığının ifade edilmesidir⁷. Kıtanın tamamında müstensihin noktaları dikkatle koyduğu dikkate alındığında böyle bir ihtimalin gözardı edilmemesi gerektiği söylenebilir.

Sonuç:

Tarih, ilim ve kültürümüz kahir ekseriyetle Arap harfleriyle yazılan eserlerle bize intikal ettiği için yazma eserler alanında istinsâh ve tahkik (edisyon kritik) diğer dillerdeki yazmalara oranla çok daha önemlidir. Çünkü Arap yazısı çok ihtimalli okumalara müsait olduğu gibi yarıya yakın harfin birbirinden ayrılması ancak noktalarla mümkündür. Üzerinden uzun yıllar hatta asırlar geçmiş ve muhtelif yazı malzemesiyle inşa edilmiş söz konusu belgeler, zaman içinde silikleşmiş veya tahrip olmuş olabilir. Bu itibarla müstensih ve muhakkikin dile ve konuya hâkimiyeti yanında müellifin ruhuna da âşina olması, hataları asgariye düşürebilmesi için gereklidir. Bu bilgilerden yola çıkarak şunlar söylenilebilir:

Gazellerin şerhine başlanmadan önce *Şerh-i Divân-ı Hâfız*'ın baş tarafında bulunan sebab-i telif kısmı aynı müellifin yazdığı *Gülistan* ve *Bostan* şerhlerinde de bulunmaktadır. Bu durum bu kısmın Sûdî'ye ait olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ondan sonra gelen ve Hâfız'dan bahseden kısım, Gülendâm mukaddimesinin farklı yerlerinden alınan muhtelif paragrafların birebir tercümesidir. Tartışmalı konu bu kısmı kimin tercüme ettiği ve şerhe dâhil ettiği hususudur. Bu kısımları Sûdî'nin tercüme ettiğini ve şerhin başına koyduğunu kabul etmek zordur. Sûdî'nin bilim ahlakı ve kaynak göstermedeki hassasiyeti dikkate alınınca böyle bir şeyin kabul edilebilirlik sınırları içerisinde olmadığını söylemek gerekir. Nüshaların çoğunda bulunmaması da buna delil sayılabilir.

⁷ Bu görüşü değerli meslektaşım İsmail Bayer'den şifahen aldığımı belirtmek bir hakkın teslimi olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Kenan – Yüksel, Sedit – Cunbur, Müjgan. *Fuzuli Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Hafız Divanı*, (tercüme) İstanbul: MEB Yayınları, 1989.
- Kanar, Mehmet. *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Birim Yayınları, 1993.
- Kaya, İbrahim. *Şerh-i Divan-ı Hafız: Bosnalı Sûdî: İnceleme-Tenkitli Metin*, (4 Cilt) Malatya: Özserhat Matbaacılık, 2013.
- Sûdî. *Şerh-i Divân-ı Hâfız*. 3. Cilt, İskenderiye matbaası: 1250/1834.
- Sûdî. *Şerh-i Bostan*. İstanbul: 1288.
- Sûdî. *Şerh-i Divân-ı Hâfız*. Yazma Nüshalar: Süleymaniye Nafiz Paşa 965, Fatih-3950, Hamidiye-1144, Nuruosmaniye-3965, Topkapı-933, Nafiz Paşa-965, Carullah-1694, Damad İbrahim-972, Kemankeş-471, Nuruosmaniye-3966, Yazma Bağışlar-1709, Yazma Bağışlar-5263, Yazma Bağışlar-6926, İbni Mirza-170.
- Sûdî. *Şerh-i Gülistan*. İstanbul: 1249.